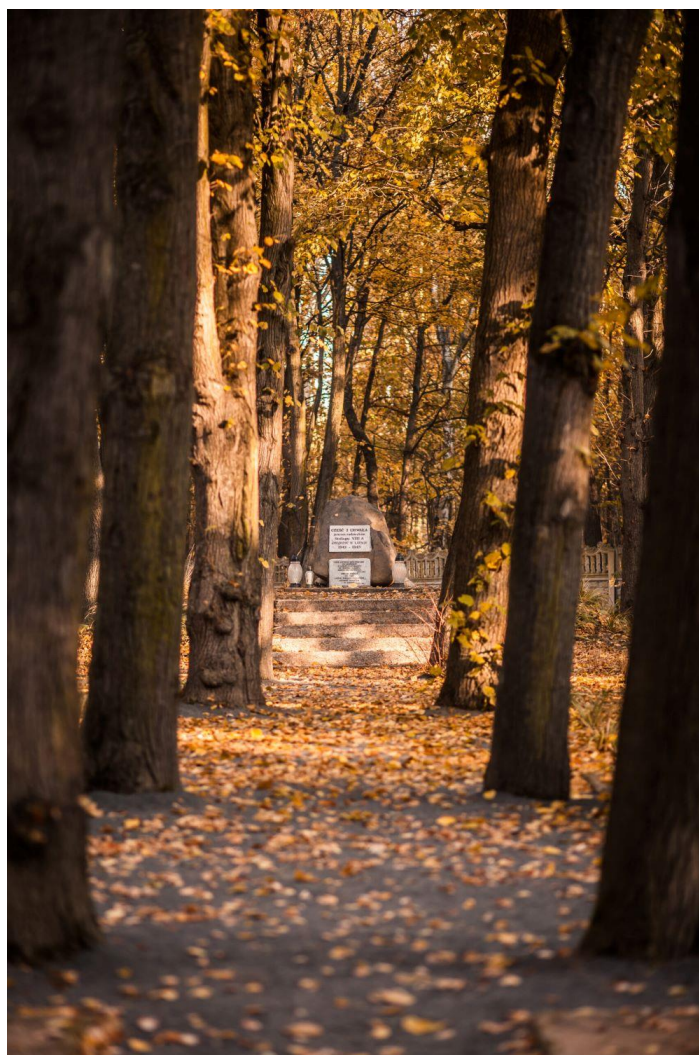

RAPORT Z REALIZACJI ZADANIA
„KWERENDA CMENTARZA JENIECKIEGO STALAGU VIII A GÖRLITZ”,
PROWADZONEGO W RAMACH PROGRAMU MINISTRA KULTURY
I DZIEDZICTWA NARODOWEGO „GROBY I CMENTARZE WOJENNE W KRAJU”
PRZEZ FUNDACJĘ PAMIĘĆ, EDUKACJA, KULTURA

Fot. Jakub Purej, Meetingpoint Memory Messiaen e.V.

Niniejszy raport dotyczy realizacji zadania „Kwerenda cmentarza jenieckiego Stalagu VIII A Görlitz”, prowadzonego w ramach programu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Groby i cmentarze wojenne w kraju” przez Fundację Pamięć, Edukacja, Kultura będącą opiekunem Miejsca Pamięci Stalag VIII A i zarządzającą wzniesionym na terenie dawnego stalagu Europejskim Centrum Pamięć, Edukacja, Kultura.

Zadanie realizowane było od 1.04.2023 do 31.12.2023.

Opracowała Teresa Korsak

22 12.2023

Wprowadzenie

Podczas II wojny światowej do niewoli na wszystkich teatrach wojny trafiło łącznie około 35 milionów ludzi – jeńców wojennych.

Po zakończeniu I wojny światowej poprzednie porozumienia dotyczące traktowania jeńców wojennych zostały zrewidowane i uzupełnione w Genewie w 1929 r.

Niemcy podpisały konwencję genewską w lipcu 1929 r. Zawierała ona m.in. artykuł (nr 82), który głosił: **Postanowienia niniejszej konwencji winny być uszanowane przez Wysokie Układające się Strony we wszelkich okolicznościach. W razie, gdyby w czasie wojny jedna ze stron wojujących nie należała do konwencji, jej postanowienia będą pomimo to obowiązujące dla stron wojujących, które do niej należą.**

Konwencja została ratyfikowana przez Niemcy w 1934 r.-W ten sposób stała się ona formalnie częścią regulaminu Wehrmachtu.

Już w 1937 r. Hitler informował najwyższych oficerów o możliwych scenariuszach wojennych, a w 1938 r. Naczelne Dowództwo Wehrmachtu rozpoczęło tworzenie urzędów niezbędnych do uruchomienia systemu jenieckiego w momencie ogłoszenia mobilizacji, co zwiastowało rozpoczęcie wojny. I już w 1938 r. przewidywano nierespektowanie niektórych postanowień konwencji genewskiej oraz sporządzono listę wykroczeń przeciwko prawu międzynarodowemu, których można się było spodziewać ze strony walczących stron.

Wiosną 1939 r. kwestie organizacyjne systemu jenieckiego, takie jak zadania, stosunki podległości i kompetencje, zostały szczegółowo określone w odpowiedniej instrukcji dowództwa Wehrmachtu, do której mieli dostęp wyłącznie zainteresowane departamenty i oficerowie odpowiedzialni za mobilizację. Ponadto w Wiedniu zorganizowano „kursy instruktorskie” dla oficerów, którzy w przyszłości mieli być odpowiedzialni za sprawy jeńców wojennych.

Jak się już wkrótce okazało, przygotowane przepisy i zarządzenia, chociaż opierały się na konwencji genewskiej o jeńcach wojennych z 1929 r. w połączeniu z Regulaminem Haskim z 1907 r., stosowane były w ograniczonym zakresie lub wcale w stosunku do jeńców z krajów Europy Wschodniej. W odniesieniu do polskich jeńców argumentowano, że wyżej wymienione umowy zakładały istnienie walczącego państwa, a państwo polskie przestało istnieć po okupacji przez Rzeszę Niemiecką i Związek Sowiecki w 1939 r. Radzieccy jeńcy wojenni nie zostali w ogóle uznani za podmiot tych umów, ponieważ nigdy nie zostały one ratyfikowane przez Stalina.

Tak więc jeńcy polscy, ze względu na swoją narodowość, korzystali jedynie z minimalnej ochrony w ramach konwencji genewskiej, jeńcy radzieccy byli w ogóle jej pozbawieni. Ze względu na to całkowite zniesienie międzynarodowego prawa wojennego w stosunku do żołnierzy Armii Czerwonej około 3,3 miliona z 5,7 miliona jeńców radzieckich straciło życie w niewoli z powodu głodu, chorób, nieludzkich warunków bytowych, eksterminacji przez ciężką pracę, a także egzekucji przeprowadzanych wśród określonych grup jeńców (Żydzi, funkcjonariusze partyjni, inteligencja i komisarze polityczni).

Pierwsi jeńcy II wojny światowej – polscy żołnierze, natychmiast po schwytaniu byli badani w celu ustalenia, czy byli zaangażowani w zbrodnie przeciwko Niemcom. Przy czym owo „zaangażowanie” i „badanie” było traktowane dość dowolnie. Na ogół „podejrzani” byli rozstrzeliwani bez procesu. Jeśli podejrzewano ich o bycie „elementami wrogimi Rzeszy”, przenoszono ich do obozów koncentracyjnych, gdzie większość z nich zginęła.

Pozostali byli przewożeni do obozów przejściowych (dulagów) i następnie do organizowanych stalagów (szeregowcy i podoficerowie) czy oflagów (oficerowie).

Stalag VIII A Görlitz usytuowany był we wschodniej części miasta, w tzw. Görlitz-Ost, po prawej stronie Nysy Łużyckiej. O tym wyborze zadecydowały dobre połączenia komunikacyjne oraz fakt, że Görlitz było miastem garnizonowym. Obecność wojska w pobliżu obozów jenieckich miała duże znaczenie. Krótko przed wybuchem wojny na polach przy ówczesnej Laubaner Straße (ob. ul. Lubańska w północno-wschodniej części Zgorzelca) zlokalizowano Dulag Görlitz, w którym umieszczono ponad 8000 pierwszych jeńców polskich; wśród nich znajdowało się około 1600 osób cywilnych (przeniesionych następnie do obozów koncentracyjnych). Zakwaterowano ich w ogromnych namiotach. Większą część jeńców od razu po rejestracji kierowano do tzw. Arbeitskommandos (oddziałów roboczych) lub przydzielano okolicznym gospodarstwom rolnym, w których po mobilizacji brakowało rąk do pracy. Pozostali zostali zmuszeni do budowy właściwego stalagu, który usytuowany został w dzielnicy Moys (ob. Ujazd, przy ul. Łużyckiej, droga Zgorzelec Bogatynia).

Warunki w dulagu były katastrofalne. Jeńcy spali w namiotach początkowo na ziemi, potem – na deskach pokrytych słomą lub pryzkach z prowizorycznymi siennikami. Jesień 1939 była zimna i deszczowa, a zima – bardzo mroźna. Przez pierwsze miesiące nie było łaźni. Złe warunki higieniczne powodowały szerzenie się pcheł i wszy. Brakowało środków medycznych i opatrunkowych. Trudne warunki bytowe, fatalne wyżywienie przygotowywane bez należytej higieny i skomasowanie tak wielkiej liczby jeńców w jednym miejscu (w namiotach kwaterowano po ok. 300 osób) wywołały falę epidemii różnych chorób, z których największe śmiertelne żniwo zbierała dyzenteria.

Nie zachowały się informacje dotyczące jeńców zmarłych w dulażu w wyniku epidemii, nie znamy ich liczby ani miejsca ich pochówku. Najprawdopodobniej (według wspomnień jeńców cytowanych przez Romana Zgłobickiego w książce *Obozy i cmentarze wojenne w Zgorzelcu*) był to pobliski tzw. malinowy las.

Nazwiska innych chorych i rannych jeńców polskich, którzy od 23 września 1939 do 27 października 1943 zmarli w lazarecie w Penzig (ob. Pieńsk), zapisano w księdze zgonów Rzymskokatolickiej Parafii św. Franciszka z Asyżu w Pieńsku. Łącznie odnotowano zgony 42 Polaków.

Po przeniesieniu (od grudnia 1939 r.) polskich jeńców do wybudowanego właśnie Stalagu VIII A Görlitz warunki bytowe uległy pewnej poprawie i epidemie ustały.

Stalag VIII A Görlitz przewidziany był w zasadzie dla jeńców francuskich i zgodnie z tym od wiosny 1940 r. przenoszono Polaków do obozów w głębi Niemiec, do Görlitz zaś od czerwca 1940 zaczęły napływać transporty Francuzów i Belgów. W tym czasie obóz był nadal rozbudowywany.

Duża część jeńców francuskich została wysłana do Niemiec do pracy jeszcze podczas walk we Francji. Po zawieszeniu broni w obozach na terenie III Rzeszy znalazło się 1,6 mln Francuzów. Na początku 1941 r. zaczęto stosować różne „ulgi” i „urlopowania”, z których byli wyłączeni zawodowi żołnierze i Żydzi. W ich wyniku część jeńców odesłano do pracy we Francji, czego się domagały władze niemieckie w okupowanej części Francji, dziesiątkom tysięcy nadano status cywilnego robotnika przymusowego. Ponadto zwalniano najstarszych wiekiem, weteranów I wojny światowej i ojców wielodzietnych rodzin. W październiku 1941 r., po utworzeniu kolaboranckiego rządu Vichy, Francuzi z komand pracy otrzymali szereg przywilejów łagodzących ich egzystencję. Ponad 900 tys. jeńców francuskich spędziło pełne pięć lat w niewoli.

Do Görlitz pierwsze transporty Francuzów i Belgów przybyły wczesnym latem 1940 r. w liczbie ok. 20 tys.

Belgów poddano selekcji narodowościowej. „Germańscy” – według nazistowskich kryteriów – Flamandowie zostali w większości zwolnieni, Walonów zatrzymano w obozie. 80 procent jeńców skierowano natychmiast do oddziałów roboczych.

Z dostępnych statystyk wynika, że liczba jeńców francuskich w Stalagu VIII A przez następne lata wahała się między 22 a 15 tys. (styczeń 1945), belgijskich zaś od ponad 6 do 4,5 tys. (transfery między poszczególnymi obozami).

Opieka Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, który dwa razy w roku kontrolował warunki życia jeńców w obozie – dostarczanie zbiorowych paczek z żywnością i papierosami, odzieży, książek, instrumentów muzycznych i sprzętu sportowego sprawiały, że życie jeńców francuskich, belgijskich, a później brytyjskich zasadniczo różniło się od warunków, w jakich przyszło wegetować jeńcom radzieckim i włoskim.

Opieka MCK rozciągała się również na jeńców jugosłowiańskich i polskich, co potwierdzają raporty z wizyt kontrolnych.

Nie znamy dokładnej liczby jeńców francuskich i belgijskich zmarłych w niewoli. W archiwach Międzynarodowego Centrum Badań Nazistowskiego Terroru w Bad Arolsen nasi współpracownicy odnaleźli wprawdzie listy zmarłych w Görlitz jeńców wojennych sporządzone na podstawie danych z urzędu Stanu Cywilnego przez władze miasta Görlitz w 1948 roku, ale bez wątplenia są one niekompletne. Według tej listy w Stalagu VIII A zmarło 46 Francuzów i 14 Belgów. W niektórych publikacjach „szacuje się” liczbę zmarłych Francuzów na 199 osób i mówi się o 68 zmarłych Belgach. Brak jest list jeńców zmarłych w oddziałach roboczych i zarejestrowanych w innych miejscach. Być może przejrzanie wszystkich dokumentów udostępnionych przez Centrum w Bad Arolsen przyniesie potwierdzenie tych liczb.

Po ataku III Rzeszy na Związek Sowiecki w czerwcu 1941 r. już w pierwszych dniach wojny wzięto do niewoli setki tysięcy żołnierzy Armii Czerwonej. W miarę postępu działań wojennych były ich miliony.

Do Görlitz pierwszy niewielki transport jeńców radzieckich przybył w lutym 1942 r. (149 osób). Od sierpnia 1942 przywożono ich tysiącami. Od tego momentu stanowili oni obok Francuzów najliczniejszą grupę jeniecką w Stalagu VIII A.

Zgodnie z rozpętaną przez Hitlera „światową wojną światopoglądów”, jak nazywano wojnę przeciw Związkowi Sowieckiemu, jeńcy radzieccy znaleźli się na samym dole w hierarchii jenieckiej. Ich tragiczny los rozpoczynał się tuż po ich schwytaniu. W przepelnionych obozach przejściowych czekali na transport pod gołym niebem lub w wykopanych w ziemi norach, przydziały żywności były o wiele za małe, aby zaspokoić podstawowe potrzeby żywieniowe, transport do stalagów odbywał się na ogół w otwartych wagonach towarowych.

Niewiele lepszy los oczekiwał ich w miejscach docelowych, także w Stalagu VIII A. Tutaj zostali stłoczeni w 20 barakach, najczęściej bez ogrzewania, w wydzielonej części obozu ogrodzonej podwójnym drutem kolczastym. Mieli osobną kuchnię i ograniczone racje żywnościowe. W sektorze jeńców radzieckich panował nieustanny głód. Z tego powodu wielu z nich zmarło. Jeńcy byli praktycznie pozbawieni opieki medycznej; obecni w ich szeregach felczyrzy z pomocą sanitariuszy francuskich, wobec braku lekarstw, mogli nieść jedynie bardzo ograniczoną pomoc. Obowiązywał absolutny zakaz kontaktów z jeńcami z innych krajów, byli też pozbawieni możliwości uczestniczenia w zajęciach sportowych i kulturalnych, a także posługi religijnej. Kierowani byli do najcięższych prac w kamieniołomach i kopalniach. Jednym z hasel określających postępowanie z jeńcami radzieckimi było „Vernichtung durch Arbeit” (wyniszczenie przez pracę). Jeńcy niezdolni do pracy z powodu choroby lub niedożywienia byli oddawani do

dyspozycji dowództwa SS i policji, co kończyło się przewiezieniem do obozu koncentracyjnego i śmiercią.

W takich warunkach dochodziło do epidemii (tyfus, dur brzuszny, ospa i czerwonka, bardzo rozpowszechniona była też gruźlica) i masowych zgonów. Szacuje się, że w obozie jenieckim Stalag VIII A Görlitz życie straciło między 10 a 12 tys. jeńców radzieckich.

Segregacja ideologiczna i narodowościowa funkcjonowała także po śmierci jeńca. Podczas gdy zmarli w obozie jeńcy z krajów zachodnich, a także jeńcy serbscy i polscy chowani byli na cmentarzach w Görlitz lub w miejscowościach, w pobliżu których umieszczone były oddziały robocze, jeńców radzieckich grzebano początkowo poza obozem na terenie nazywanym „Russenfriedhof” (cmentarzem rosyjskim). Na nielicznych kartach osobowych jeńców, których kopie są dziś w posiadaniu Fundacji, widnieją wprawdzie adnotacje dotyczące miejsca pochówku, ale w masowych grobach chowano ich bezimiennie. Później zaś wykorzystywano znajdującą się w pobliżu piaskownię. Zwłoki jeńców wrzucano do dołów i przysypywano wapnem.

Należy podkreślić, że o ile zwłoki zmarłych w obozie jeńców z krajów zachodnich zostały po wojnie w większości ekshumowane i przewiezione do ich krajów ojczystych, to nigdy nie przeprowadzono przeszukania wskazywanego przez świadków terenu, gdzie grzebano jeńców radzieckich i nie dokonano żadnych ekshumacji. Wiązało się to zapewne z polityką Stalina, który uważał jeńców za zdrajców. Nieszczęśnicy, którzy przeżyli niemieckie obozy, byli po powrocie najczęściej wysyłani do sowieckich obozów karnych. Wiele rodzin dopiero po latach dowiaduje się, gdzie ich bliski stracił życie, czego dowodem jest korespondencja z Miejscem Pamięci Stalag VIII A.

Należy pamiętać, że w szeregach Armii Czerwonej byli żołnierze różnych narodowości, w tym Polacy zamieszkali na terenach wcielonych do Związku Sowieckiego po 17 września 1939 r., których zmuszono do przyjęcia obywatelstwa i paszportu ZSRR.

1. Name: Долбанко *guy*
Фамилия Долбанко

2. Vornamen: Michail
Имя Михаил *Високович*

3. Geburtstag: 14.7.1909
День рождения

4. Geburtsort: Каменец-Тодольск
Место рождения обл. С. Рацибуровка

5. Lager: M.-Stammlager VIII A
Лагерь

VERSTORBEN: am 18.2.43. im M. Stammlager VIII. A. -

5a. Im Lager eingeliefert am: *18.2.43*
Доставлен в лагерь (число)

6. Dienstgrad: *Soldat*
Чин *рядовой*

7. Truppenteil: *Караван. рожа штаб*
Воинская часть *Черномор. фр.*

8. Nr. der Erkennungsmarke des deutschen Lagers:
Номер военнопленного в германском лагере *30095/338*

Meldung Nr. 16
Dolbanko

Karta jeńca Michaila Dolbanko, zmarłego 18.02 1943 r. w Stalagu VIII A

9. Vorname des Vaters: _____
Имя отца Антон

10. Name der Mutter: _____
Имя матери Слободан

11. Anschrift der nächsten Angehörigen: _____
Адрес ближайших родственников Кашежу -
Подольск. обл. Сатановский рн,
с Рауцбуровка - жена - Долбань
ко Ура

~~Todesursache: Enterocolitis.~~ - Beerdigt:
am 19.2.43. auf dem Russenfriedhof des M.

12. Beruf: Stammlagers VIII. A. Friedhofreihe
Профессия Крестьянин

20. Grabreihe 24.-

13. Wann und wo gefangen: 2. 6. 42
Когда и где попал в плен Севастополь

14. Nr. der Erkennungsmarke des eigenen Truppenteils:
Matrikel-Nr. К
Номер в собственной части

Informacja o miejscu pochówku jeńca Michaiła Dolbanko

Inne karty jenieckie w załączeniu (zał. 1)

Kolejną grupą jeniecką byli Włosi. Po zawarciu na początku września 1943 r. przez Włochy, dotychczasowego sojusznika Niemiec, układu z aliantami o zawieszeniu broni Niemcy zajęli cały kraj, rozbroili armię włoską i wzięli do niewoli kilkaset tysięcy żołnierzy, także we Francji, na Bałkanach i wyspach Morza Egejskiego.

Nie przyznano im statusu jeńców wojennych, byli „internowanymi żołnierzami włoskimi”. Uważając ich za zdrajców, traktowano ich szczególnie brutalnie. Pierwsi Włosi trafili do Stalagu VIII A już w październiku 1943 r., a na początku grudnia przybyło ich 6135. Następnie przychodziły kolejne transporty i liczba jeńców wzrosła do 9415. Większość trafiła do komand pracy, resztę umieszczono w przepelnionych barakach w części obozu przeznaczonej dla jeńców radzieckich. Cierpieli bardzo z powodu zimna, braku odpowiedniej odzieży, głodu i chorób. Wycieńczeni nie byli w stanie wykonywać ciężkiej pracy, do której ich kierowano.

W Stalagu VIII A zmarło ponad 500 jeńców włoskich.

Cmentarz

Cmentarz jeńców wojennych Stalagu VIII A, który znajduje się w Koźlicach (gm. Zgorzelec) w bezpośrednim sąsiedztwie byłego obozu jenieckiego – Stalag VIII A, zajmuje obszar ok. 0,27 ha. Na jego terenie znajdują się zbiorowe mogiły ziemne, w których zostało pochowanych ok. 12 tysięcy jeńców. Nie jest znana dokładna data oznaczenia tego terenu jako cmentarza, prawdopodobnie był to rok 1945. W pierwszej połowie lat 60. ubiegłego wieku teren uporządkowano i nadano mu charakter cmentarza. Teren ogrodzono i wyrównano oraz podzielono na rzędy. Między mogiłami nie ma jednak ścieżek. W centralnej części cmentarza znajduje się głaz upamiętniający jeńców zmarłych w latach 1942–1945. Na nim umieszczono dwie tablice; tablicę w języku polskim ufundowały władze polskie w 1964 roku. Napis na niej brzmi: Cześć i chwała jeńcom radzieckim Stalagu VIII A zmarłym w latach 1942–1945. Drugą tablicę z napisami po polsku (Jeńcom Stalagu ku czci – swoim kolegom wszystkich narodów umarłym w niewoli. Sierpień 1965) i po francusku (Le anciens des Stalags en hommage a leur camarades de toutes nations morts en captivite. Aout 1965) ufundowali w 1965 roku byli jeńcy francuscy.

W 1967 r. ówczesne zgorzeleckie Technikum Górnicze otrzymało od władz oświatowych zadanie otoczenia cmentarza opieką. Wyznaczono do tego młodego nauczyciela historii, Romana Zgłobickiego, który stanął wobec trudnego zadania. Anonimowość tego miejsca przytłaczała – nie było żadnych informacji, żadnej

dokumentacji po stronie polskiej. Po niemieckiej stronie Nysy panowało milczenie na temat nazistowskiej przeszłości. Pamięć o jeńcach wojennych była przemilczana i wypierana, a archiwa miejskie Görlitz niedostępne. Stalag VIII A, pierwszy obóz jeniecki na terenie Śląska, został wymazany ze zbiorowej świadomości na wiele lat, a wraz z nim cmentarz.

W 2006 r. cmentarz ogrodzono prefabrykowanymi elementami betonowymi, zaś w roku 2021 Fundacja przeprowadziła prace rewitalizacyjne, podczas których wymieniono bramę wejściową wraz z furtką, poprawiono i uzupełniono nawierzchnię szutrową przed bramą i dojściem do pełniącego rolę pomnika głazu oraz dokonano nowych nasadzeń. Teren cmentarza, szczególnie wokół mogił, gład z dwoma tablicami pamiątkowymi wciąż wymagają renowacji i uporządkowania. Fundacja nie posiada potwierdzonych informacji dotyczących narodowości i tożsamości pochowanych jeńców, dlatego też podjęto poszukiwania w dostępnych aktualnie archiwach.

Trzeba przy tym nadmienić, że od lat wiadomym jest, iż dokumentacja dotycząca spraw jenieckich Stalagu VIII A jest bardzo niekompletna. Najważniejsze dokumenty zabrano podczas ewakuacji obozu, która trwała od lutego do kwietnia 1945 r. – część z nich uważa się za zaginione, pozostałe przejęła i wywiozła Armia Czerwona. Dane dotyczące jeńców wojennych (Wydział Jeńców Obcych) przechowywane podczas wojny w Biurze Informacji Wehrmachtu o Stratach Wojennych i Jeńcach Wojennych (tzw. WAST) zostały skonfiskowane i w 1945 r. przekazane USA i ZSRR.

Cmentarz. Gład z tablicami. Fot. Jakub Sochoń

Cmentarz, nowa brama wejściowa z furtką. Fot. Fundacja Pamięć, Edukacja, Kultura

W załączeniu plan schematyczny obozu (zał. 2)

Realizacja zadań w projekcie „Kwerenda cmentarza jenieckiego Stalagu VIII A Görlitz” w ramach programu „Groby i cmentarze wojenne w kraju” Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Projekt „Kwerenda cmentarza jenieckiego”, realizowany od 1.04.2023 do 31.12.2023, dotyczył głównie jeńców pochowanych na cmentarzu jenieckim znajdującym się poza terenem byłego obozu Stalag VIII A. Jednakże prowadzone działania skupiły się nie tylko na samym cmentarzu jenieckim, ale badania na cmentarzach w Zgorzelcu i Görlitz oraz poszukiwania w archiwach objęły też jeńców różnych narodowości zmarłych w czasie pobytu w niewoli, co pozwoliło na wgląd w działanie machiny, jaką był system niemieckich obozów jenieckich.

W zadaniu uczestniczyły pracownice Fundacji Pamięć, Edukacja, Kultura Joanna Bodnar, praktykantka Mariana Yavorska oraz Clara Kruschewski, wolontariuszka odbywająca dobrowolną służbę wojskową .. Doraźnej pomocy udzielała prezes Fundacji Kinga Hartmann oraz Alexandra Grochowski, członkini Rady Fundacji i kierowniczka stowarzyszenia Meetingpoint Memory Messiaen z Görlitz, instytucji partnerskiej polskiej Fundacji.

1. Cmentarze w Zgorzelcu i Görlitz

W pierwszej fazie realizacji zadania zespół odwiedził miejscowe cmentarze. Celem tego działania było oddanie hołdu pamięci osób przetrzymywanych w Stalagu VIII A podczas II wojny światowej oraz zebranie i potwierdzenie odpowiednich danych i informacji na potrzeby projektu.

– 29.09. 2023 odwiedzono cmentarz przy ul. Cmentarnej 7a znajdujący się w Zgorzelcu, w części miasta Ujazd (d. Moys). Jest to dawna nekropolia ewangelicka, na której w czasie wojny grzebano zmarłych jeńców z pobliskiego Stalagu VIII A (Francuzów, Belgów, Włochów, Jugosłowian). Po wojnie część grobów ekshumowano, a szczątki przeniesiono na cmentarze wojenne w Polsce lub przewieziono do krajów ojczystych zmarłych. Zniszczony pod koniec lat 60. ubiegłego wieku cmentarz jest od paru lat rewitalizowany i podlega parafii Matki Bożej Łaskawej. Na tym cmentarzu pochowanych jest 28 jugosłowiańskich jeńców wojennych. Przypomina o nich pomnik postawiony przy kościele MB Łaskawej.

Pomnik poświęcony 28 jeńcom jugosłowiańskim zmarłym w Stalagu VIII A Görlitz w latach 1941–1944. Fot. Mariana Yavorska, Fundacja Pamięć, Edukacja, Kultura

Po lewej stronie tablica pamiątkowa na murze cmentarnym przypominająca o pochowanych tu w latach 1940–1945 jeńcach wojennych różnych narodowości, ekshumowanych w 1947 r., po prawej tablica z nazwiskami jeńców jugosłowiańskich oraz kilku polskich oficerów i żołnierzy. Ta tablica jest także wyrazem pamięci dla tych, których grobów nie odnaleziono. Fot. Mariana Yavorska, Fundacja Pamięć, Edukacja, Kultura

Są to miejsca, które Fundacja zamierza wprowadzić jako stały punkt działań edukacyjnych, zwracając uwagę na znaczenie zachowania tych miejsc jako ważnych świadectw historycznych.

– Kolejna wizyta odbyła się również 29.09.2023 i dotyczyła Miejskiego Cmentarza w Görlitz (Städtischer Friedhof), ul. Schanze 11b.

Na tym cmentarzu znajduje się kwatery poświęcona zmarłym w latach 1942–1945 robotnikom przymusowym, głównie z Polski i byłego ZSRR. Niewykluczone, że wśród nich znajdują się jeńcy Stalagu VIII A Görlitz, którzy zostali pozbawieni statusu jeńca i stali się robotnikami przymusowymi. Szerzej zakrojone badania mogłyby to wyjaśnić. Z Zarządu Städtischer Friedhof Görlitz otrzymaliśmy listę z 62 nazwiskami i innymi danymi pochowanych tu osób, poza tym wymienione są dwie osoby NN, przy których widnieje jedynie kraj pochodzenia i data śmierci.

Lista pochowanych osób w załączeniu (zał. 3)

Nagrobki robotników przymusowych z Polski i byłego ZSRR na terenie Cmentarza Miejskiego w Görlitz. Fot. Mariana Yavorska, Fundacja Pamięć, Edukacja, Kultura

Nagrobek młodego robotnika przymusowego Jana Pivereckiego na terenie cmentarza miejskiego w Görlitz. Wprawdzie jako przynależność państwową podano ZSRR, ale imię Jan może wskazywać, że był Polakiem pochodzącym z terenów zajętych przez Związek Sowiecki po 17 września 1939 roku. Fot. Mariana Yavorska, Fundacja Pamięć, Edukacja, Kultura

Zachowanie tych grobów i dbałość o nie jest wyrazem szacunku dla ofiar nazistowskiego terroru i przypomnieniem młodym pokoleniom o konieczności pielęgnowania pamięci historycznej.

2. Archiwa

Kolejnym krokiem było ustalenie archiwów, do których należało się zwrócić w poszukiwaniu danych dotyczących jeńców Stalagu VIII A Görlitz, w szczególności jeńców zmarłych. W wyniku poszukiwań w internetowych bazach danych, mediach społecznościowych, zrzeszeniach i stowarzyszeniach związanych z historią II wojny światowej zdecydowano się nawiązać kontakt z kilkoma wybranymi archiwami. Należy podkreślić, że mimo zaawansowanej digitalizacji materiałów archiwalnych nie zawsze można dotrzeć do wszystkich interesujących nas materiałów drogą elektroniczną.

Jak już wspomniano powyżej, dokumenty dotyczące jeńców wojennych (Wydział Jeńców Obcych) przechowywane podczas wojny w Biurze Informacji Wehrmachtu o Stratach Wojennych i Jeńcach Wojennych (tzw. WAST) zostały w ramach konfiskaty w 1945 roku przejęte przez USA i ZSRR. Podczas gdy materiały przejęte przez USA dość szybko zostały zwrócone i udostępnione, obszerny zasób dokumentów dotyczących radzieckich jeńców wojennych, które zostały zabrane w sierpniu 1945 r. przez wiele lat pozostawały niedostępne. Część materiałów utajniono i poddawano tzw. filtracji, m.in. przez NKWD oraz ich następców. W listopadzie 2006 r. uruchomiono projekt obd-memorial, który jest projektem Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej mającym na celu skanowanie i udostępnianie online danych dotyczących obywateli sowieckich, którzy zginęli lub zaginęli podczas II wojny światowej i po jej zakończeniu. Głównymi źródłami informacji są zasoby archiwalne Centralnego Archiwum Ministerstwa Obrony Rosji. Pochodzące z Niemiec dokumenty dotyczące radzieckich jeńców wojennych były skanowane w ramach niemiecko-rosyjskiego projektu o nazwie Soviet Prisoners of War, który był finansowany przez rząd Niemiec. Internetowa baza danych została udostępniona publicznie w marcu 2007. Ponadto podzielono materiały archiwalne według kryterium miejsca pochodzenia jeńców i przekazano je odpowiednim państwom wchodzącym poprzednio w skład ZSRR. Jednym z tych państw była Ukraina.

W poprzednich latach do celów opracowywania materiałów związanych z losami jeńców wojennych Stalagu VIII A Görlitz korzystano z bazy danych obd-memorial i udało się ustalić nazwiska kilkunastu jeńców zmarłych w obozie (przykłady w załączeniu). **Od chwili wybuchu wojny na Ukrainie Fundacja Pamięć, Edukacja, Kultura nie korzysta bezpośrednio z tej bazy danych.**

Podczas przeszukiwania internetowych baz danych ustalono, że Fundacja Sächsische Gedenkstätten/Dokumentationsstelle Dresden dysponuje bazą danych o radzieckich jeńcach wojennych w niemieckiej niewoli, powstałą w wyniku realizacji projektu „Radzieccy i niemieccy jeńcy wojenni i internowani” (2000–2014). W bazie danych uwzględniono m.in. dokumenty byłego Centrum Informacyjnego Wehrmachtu (WAST), które zostały przywiezione do Rosji po II wojnie światowej i są obecnie przechowywane w różnych archiwach niepodległych państw (byłych republik Związku Radzieckiego).

Trudność w odszukaniu interesujących dla celów projektowych danych polega na tym, że nie ma możliwości bezpośredniego wyszukiwania danych według kryterium miejsca niewoli, czyli numeru obozu jenieckiego. Odnalezienie informacji o miejscu śmierci jeńca jest możliwe przez prześledzenie drogi numeru jenieckiego, jaki został jeńcowi nadany w pierwszym obozie, do którego trafił bezpośrednio po pojmaniu. Jest to długi i żmudny proces wymagający udziału odpowiednio przeszkolonych pracowników.

Prace takie prowadzili pracownicy Miejsca Pamięci Zeithain Stalag IV-B/H w Saksonii i sporządzili listę jeńców zmarłych w tym obozie. Dr Jens Nagel, kierownik Ehrenhain-Zeithain udostępnił Fundacji sporządzoną przy okazji tych prac listę 130 nazwisk jeńców radzieckich zmarłych w Stalagu VIII A Görlitz (lista w załączeniu, zał.4).

W ramach realizacji projektu nawiązano kontakt z następującymi archiwami:

- Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu
- Arolsen Archives, Bad Arolsen
- International Committee of the Red Cross, Genewa
- Bundesarchiv Berlin
- Bundesarchiv Militärarchiv Freiburg
- oraz archiwa w Ukrainie
- Archiwum państwowe region Tarnopol
- Archiwum państwowe region Równe
- Archiwum państwowe region Ivano-Frankivsk /Stanisławów
- Ukraińskie archiwum państwowe region Lwów
- Archiwum państwowe region Wołyń w Łucku
- Archiwum państwowe region Kijów
- Archiwum państwowe region Khmelnytsky
- Archiwum państwowe region Czerkasy
- Archiwum państwowe region Winnica.

Korespondencja z archiwami w załączeniu (zał. 5)

W wyniku wymiany korespondencji z archiwami zdecydowano o wyjeździe zespołu do:

– **Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Opolu**

Wyjazd nastąpił w dniach 6.11.2023– 8.11.2023 w składzie Mariana Yavorska, Carla Kruschewski, Joanna Bodnar

– **Arolsen Archives**

Wyjazd w dniach 3.12.2023–6.12.2023 w składzie Mariana Yavorska, Carla Kruschewski, Joanna Bodnar

oraz

– **Winnicy** 17.12.2023 – 20.12.2023 Mariana Yavorska

Ponadto w dniach 15.11.2023–17.11.2023 prezes Fundacji Kinga Hartmann podczas pobytu w Warszawie odwiedziła Archiwum Akt Nowych i archiwum Fundacji Ośrodka Karta. Wizyta w tych instytucjach miała na celu zapoznanie się z zasobami archiwów, możliwością poszukiwania dokumentów, zdjęć, akt, które będą uzupełnieniem już pozyskanych informacji.

Wizyta w Centralnym Muzeum Jeńców Wojennych w Opolu umożliwiła pozyskanie wielu dokumentów pozwalających uzupełnić wiedzę o funkcjonowaniu Stalagu VIII A lub potwierdzić niepewne do tej pory informacje. Poza tym zapisano wiele relacji i wspomnień jeńców dotyczących pobytu w stalagach lub pracy przymusowej. Są to częstokroć wstrząsające dokumenty świadczące o bestialskim wręcz postępowaniu załóg stalagu w stosunku do polskich żołnierzy. Wszystkie te dokumenty wymagają starannego zapoznania się z nimi, często są mało czytelne, niemniej zawierają istotne dla pracy nad pamięcią o obozach jenieckich informacje. Dotychczasowe badania w archiwum CMJW nie pozwoliły na ukończenie procesu identyfikacji jeńców pochowanych w masowych grobach na cmentarzu przy Stalagu VIII A.

Ciekawym dokumentem są raporty Międzynarodowego Czerwonego Krzyża w Genewie przedstawiające wyniki kontroli prowadzonych w Stalagu VIII A w latach 1941–1944.

W raporcie kontrolnym z 29 listopada 1944 r. zauważamy obecność 37 Polonais (de Varsovie). Są to powstańcy warszawscy, żołnierze AK, przywiezieni tu ze Stalagu VIII B w Lamsdorf (Łambinowice) 18 listopada 1944.

Bardzo ważnymi dokumentami są też listy transportowe jeńców przenoszonych z innych obozów, w tym listy z nazwiskami jeńców polskich pochodzenia żydowskiego, przywiezionych do Stalagu VIII A ze Stalagu VII A w Mossburgu. Wiemy, w lutym 1941 r. 3000 polskich Żydów „zwolniono” ze Stalagu VIII A i wywieziono do obozu pracy przy ul. Lipowej 7 w Lublinie. 3 listopada 1943 r. zostali zamordowani ramach akcji likwidacyjnej więźniów żydowskich, przeprowadzonej pod kryptonimem „Erntefest” (Dożynki).

W załączeniu listy transportowe (zał. 6)

9 JUL 1941

Allemagne

D/YJ/MH

STALAG VIII A (Görlitz)

Visité le 13.6.41.

Homme de confiance Français: Sergt. Chef Prioult Jules, No 36426
 " " " Belge : Herckens Jacques No. 20.097

Situation.

Le camp est situé à quelques kilomètres hors de la ville de Görlitz, en Silésie. Construction classique: grande allée centrale avec 40 baraques disposées de chaque côté.

Le climat est sain. Tous les détails supplémentaires seront trouvés dans nos rapports précédents.

A quelques centaines de mètres du camp, complètement séparé de celui-ci, se trouve le Reserve-Lazarett de Görlitz, constitué également par une dizaine de baraques. (Voir le rapport spécial).

Effectif.

Le nombre total des prisonniers dépendant du Stalag VIII A est de 29.468. Leur répartition par nationalité est la suivante: 21.784 Français, 8.264 Belges, 2.366 Serbes, 65 Polonais. La plupart des détachements de travail sont affectés à des travaux d'industrie. Il y en a 900 au total et la grande majorité des prisonniers y sont employés. En effet, au camp même ne se trouvent que: 2.800 Français, 1.092 Belges, 944 Serbes et 15 Polonais.

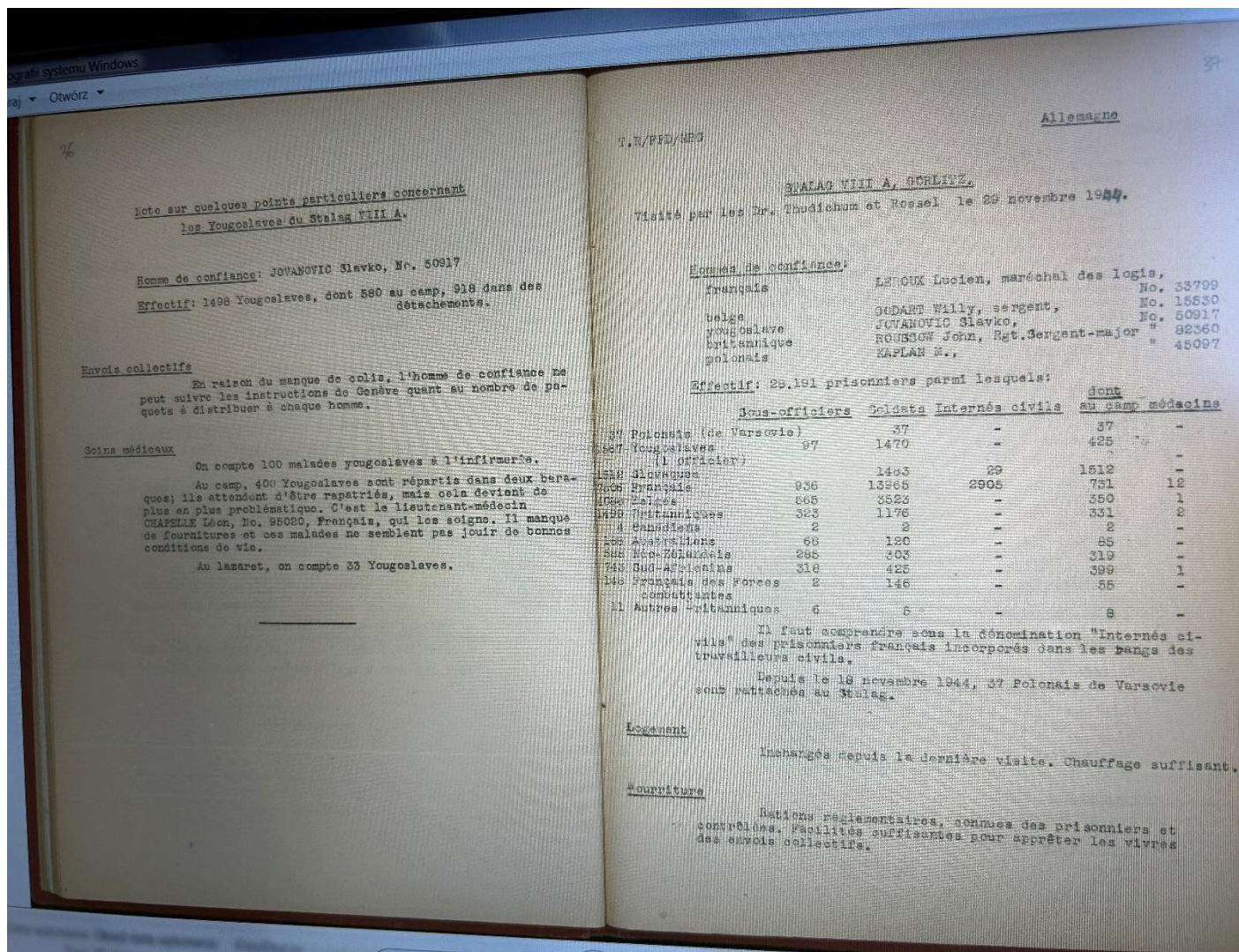
Cinq médecins français travaillent à l'infirmerie, ainsi que 35 membres du personnel sanitaire, dont 60 sont Français, 14 Belges et 1 Serbe.

40 prêtres se trouvent au camp, et deux autres exercent leur ministère dans les détachements de travail.

Quartiers.

Le camp compte 40 baraques, alignées des deux côtés de l'allée centrale. Chaque baraque comporte deux vastes dortoirs séparés par les salles de toilette. Dans chaque baraque habitent 350 prisonniers. Dans les dortoirs les lits de bois sont étagés sur 3 hauteurs; une partie de chaque dortoir

Tu początek raportu z kontroli przeprowadzonej 9 lipca 1941 r. zawierający opis usytuowania obozu, stan liczebny i skład narodowościowy oraz opis zakwaterowania.

W raporcie kontrolnym z 29 listopada 1944 r. zauważamy obecność 37 Polaków (z Warszawy). Są to powstańcy warszawscy, żołnierze AK, przywiezieni tu ze Stalagu VIII B w Lamsdorf (Łambinowice) 18 listopada 1944.

Dokumenty zapisane w czasie wizyty w archiwach Centralnego Muzeum jeńców Wojennych w Opolu, po starannym przejrzaniu i segregacji, będą mogły być wykorzystane w dalszej pracy przy dokumentowaniu historii Stalagu VIII A i jego jeńców.

Archiwa Arolsen to międzynarodowe centrum badań nad prześladowaniami w okresie nazizmu i II wojny światowej. W zasobach archiwum znajduje się ponad 30 milionów dokumentów, które dostarczają informacji o uwięzieniach w obozach koncentracyjnych, internowaniu w obozach jenieckich i pracy przymusowej ofiar narodowego socjalizmu. Archiwum jest indeksowane przede wszystkim według nazwisk osób prześladowanych. Wyszukiwanie według słów kluczowych możliwe jest

jedynie w ograniczonym zakresie. Niemniej przeszukanie bazy danych według takich kryteriów jak Stalag VIII A i Görlitz ujawniło dużą liczbę trafień. Część tych dokumentów przejrano na miejscu i zapisano. Najistotniejsze dla pracy Fundacji i niniejszego projektu było odnalezienie list jeńców różnych narodowości zmarłych podczas pobytu w Stalagu VIII A. Są to listy sporządzone przez władze miasta Görlitz w 1948 r. dla potrzeb prowadzonej przez aliantów rejestracji ofiar wojny. Dotyczą jeńców belgijskich, brytyjskich, francuskich, jugosłowiańskich i włoskich. Pozostałe zapisane dokumenty dotyczą organizacji systemu obozów jenieckich, zarządzeń, nakazów i zakazów, transferów jeńców między obozami, a także powojennych sprawozdań władz miejscowości w obrębie VIII Okręgu Wojskowego, w których ulokowane były podobozy lub kwaterowały tzw. komanda pracy, dotyczących śmierci jeńców.

ITS 037

Список № 2162

Город: Саксония Kreis: Görlitz

Над. пункт: Görlitz

**Именной список
Namensliste**

на **Bürger anderer Vereinter Nationen** погибших в период войны (1939—1945 г. г.) и захороненных на территории Германии
die in der Kriegerperiode (1939—1945) umgekommen und auf deutschem Territorium begraben sind

Список составлен в соответствии со сведениями по каждой стране в провинции, в которую она в период войны (1939—1945 г. г.) прибыла и захоронена на территории Германии. Die Liste sind getrennt nach Ländern und Kreisen zusammengestellt. Verschiedene Kreisgebiete, Stadtgebiete und Bürger der alliierten Nationen sind getrennt auf verschiedenen Listen zu finden.

M.N. или No.	Фамилия Name	Имя и отчество Vorname	Дата рожд. Geb.-Tag	Место рожд. Geb.-Ort	Национальность Nationalität	Дата смерти Todes-tag	Причина смерти Todesursache	ЗАГС в котором была сделана запись. Standort bei welchem Standesamt	Наименование пункта в котором захоронен Ortschaft wo begraben	Место захоронения (или кладбище, № могилы) Name des Friedhofs Grabnummer
507	Zandegiacomo	Elio	31.12.04	Минерво	Италиец	19.9.44	Нарзашульце	Гёриц 1063/1945	Гёриц	Гёриц Абт. 91/105
508	Baretta	Steffani	неизвестно	неизвестно	"	19.2.45	неизвестно	неизвестно	"	" 22a/1287
509	Bagolini	Vittorio	29.9.26	Гризольта-гранд-Редони	"	2.5.45	инженерский	Гёриц 1022/1945	"	" 4/1442
510	Balbo	Mario	14.8.04	"	"	2.5.45	"	"	"	" 4/1432
511	De-Angelis	Luigo	неизвестно	"	"	19.2.45	неизвестно	неизвестно	"	" 3/161
512	Saruffa	Franco	неизвестно	"	"	23.2.45	Безопасности	Гёриц 624/1945	"	" 3/186
513	Ligabo	Bruno	"	"	"	19.2.45	неизвестно	неизвестно	"	" 3/144
514	Lanzalotti	Vincento	"	"	"	23.2.45	"	"	"	" 22a/1287
515	Magani	Francesco	29.11.19	Италия	"	7.5.45	Безопасности	Гёриц 1444/1945	"	" 3/219

Der Rat der Stadt Görlitz
- Statistisches Amt -
i. A. Richter 20.2.48.
Suchd. 072

649-hd.ert.

Ostatnia z 23 lista jeńców włoskich zmarłych w Stalagu VIII A zaświadcza o śmierci 515 jeńców włoskich, odnotowanych w Urzędzie Stanu Cywilnego w Görlitz

W załączeniu przykładowe karty dokumentujące śmierć jeńców różnych narodowości w Stalagu VIII A (zał. 7)

Wizyta w Winnicy/Ukraina

Na zapytanie o dokumenty dotyczące jeńców Stalagu VIII A Archiwum Państwowe w Winnicy odpowiedziało:

Informujemy, że w archiwum znajdują się akta z materiałami dotyczącymi jeńców wojennych armii radzieckiej w zespole R-6023, opis 3, teczki 1-284. Akta te zostały zdigitalizowane, a ich elektroniczne kopie są dostępne w czytelni archiwum po wcześniejszym umówieniu telefonicznym: 67-09-97. Należy pamiętać, że akta nie są uporządkowane według poszczególnych stalagów, dlatego w celu identyfikacji jeńców wojennych Stalagu 8 A konieczne jest przejrzanie całego zbioru dokumentów.

Współpracowniczka Fundacji Pamięć, Edukacja, Kultura Mariana Yavorska, pochodząca z Ukrainy, mimo niebezpieczeństw związanych z wojną, zdecydowała się pojechać i na miejscu zapoznać się ze zbiorem. Krótki czas pobytu w archiwum pozwolił na bardzo ogólne zapoznanie się z zawartością niewielkiej części dokumentów.

Archiwum w Winnicy zobowiązało się do przesłania linku do zbiorów. Prace będą w miarę możliwości kontynuowane.

Fundacja składa podziękowania dyrekcji i pracownikom wszystkich archiwów, w których nasz zespół miał okazję prowadzić prace archiwalne, za umożliwienie i pomoc w poszukiwaniach dotyczących jeńców Stalagu VIII A Görlitz.

Szczególne podziękowania składamy na ręce dyrektora Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach, dr Violetty Rezler-Wasielewskiej i Zespołu Muzeum za życzliwe przyjęcie naszego zespołu i wszechstronną pomoc w przygotowaniu do badań interesujących nas materiałów, za wprowadzenie w pracę archiwum oraz zapoznanie zespołu z działem muzealiów.

Fundacja bardzo serdecznie dziękuje kierownikowi Miejsca Pamięci Ehrenhain-Zeithain, dr. Jensowi Naglowi za udostępnienie listy z nazwiskami 130 radzieckich jeńców zmarłych w Stalagu VIII A Görlitz.

Przeprowadzenie projektu „Kwerenda cmentarza jenieckiego Stalagu VIII A Görlitz jest ważnym krokiem uzupełniającym zbiory archiwum Stalagu VIII A stworzonego przez Fundację i prowadzącym do dalszej identyfikacji ofiar nazistowskiego terroru. Zgromadzenie materiału i jego opracowanie zostanie wykorzystane przy tworzeniu monografii obozu.